

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.39>

Mirosław ŁAPOT
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Szkolnictwo ludowe w Galicji u progu działalności Rady Szkolnej Krajowej (w stułiędziesięciolecie jej powołania)

Słowa kluczowe: szkolnictwo polskie pod zaborami, Galicja, Lwów, Rada Szkolna Krajowa we Lwowie.

Działalność Rady Szkolnej Krajowej w Galicji (RSK) w latach 1868–1921 jest ważnym rozdziałem w dziejach polskiej oświaty. W dobie zaborów była największą i najdłużej istniejącą instytucją publiczną, dbającą o rozwój szkolnictwa polskiego. Choć funkcjonowała przez ponad pół wieku na ziemiach najbardziej zaniedbanych pod względem oświatowym i przyczyniła się do postępu cywilizacyjnego Galicji, jej działalność pozostaje w dużej mierze niedoceniona. Stwierdzenie to nabiera wyrazistości w zestawieniu z badaniami historyczno-oświatowymi nad dorobkiem Komisji Edukacji Narodowej. W porównaniu z KEN-em RSK przedstawia się jak uboga, zapomniana krewna, otoczona złą aurą „nędzy galicyjskiej” oraz konserwatywnej polityki stańczyków. W stułiędziesięciolecie powołania RSK w Galicji nadarza się okazja do upomnienia się o szersze badania nad jej dorobkiem i spuścizną¹.

¹ Pierwsze próby bilansu dorobku RSK podejmowano jeszcze w czasie jej istnienia. Najważniejszymi były *Statut rady szkolnej krajowej galicyjskiej. Studium prawno-polityczne* Michała Bo-brzyńskiego z 1903 r., publikowany w 1893 r. w odcinkach na łamach „Szkół” *Pogląd historyczny na organizację władz szkolnych w Galicji* Aleksandra Pajaka, a także monografie traktujące o szkolnictwie ludowym pod rządami RSK: T. Fiutowski, *Szkolnictwo ludowe w Galicji w dobie porozbiorowej*, Lwów 1913; K. Kumaniecki, *Szkolnictwo ludowe w Galicji wobec analfabetyzmu*, Kraków 1906. Regulacje ustawowe funkcjonowania RSK przedstawił Józef Buzek w opracowaniu: *Studia z zakresu administracji i wychowania publicznego*, t. 1: *Szkolnictwo ludowe*, Lwów 1904. Współczesne badania historyków oświaty w Galicji ogniskują się na

Niniejszy tekst jest przyczynkiem do dziejów RSK w Galicji. Oparto go na materiałach archiwalnych przechowywanych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie w zespole akt: Krajowa Rada Szkolna (fond 178). Stanowią je sprawozdania z wizytacji szkół ludowych przeprowadzonej na przełomie 1873 i 1874 r., a więc u progu działalności RSK. Celem artykułu jest ukazanie stanu szkolnictwa ludowego w Galicji w tym czasie i głównych zadań stojących przed nim.

1. Rozwój administracji szkolnej w dobie autonomicznej

Pierwsze lata działalności RSK upłynęły na czynnościach administracyjnych związanych z przejmowaniem obowiązków, zgodnie z ustawą państwową z 1869 r., od diecezjalnych nadzorów szkolnych i władz gminnych i dyskusjach związanych z organizowaniem terenowych struktur władz szkolnych. Punktem wyjścia było określenie stanu posiadania. Ustalenie wiarogodnego stanu szkolnictwa nie było jednak łatwe, dostarczane przez dotychczasowe nadzory szkolne informacje były nierzetelne. W wykazach podawano na przykład szkoły, których nigdy nie otwarto (skończyło się na planie powołania). Bywało i tak, że ustępujące miejscowe władze oświatowe nie wiedziały o szkołach funkcjonujących na podległym terenie². W pierwszym zestawieniu RSK za rok 1869, opublikowanym dopiero w roku 1871, wykazano 81 szkół głównych 4-klasowych, 1961 szkół trywialnych etatowych, 427 szkół niesystemizowanych (o niuregulowanym statusie finansowym) oraz 7 szkół V- lub VI-klasowych w klasztorach żeńskich, czyli razem 2476 szkół³. W sprawozdaniu znalazły się także szkoły wy-

---

wybranych aspektach, nie roszcząc sobie jednak prawa do całościowego ujęcia dorobku RSK. Wśród nich należy wymienić prace Czesława Majoroka (*System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej (1871–1914)*, Wrocław 1971) oraz Jerzego Semkowa (*Polityka szkolna władz w poglądach społeczeństwa polskiego Galicji (szkoły ludowe w okresie wiceprezydentury Michała Bobrzyńskiego)*, Wrocław 1973) oraz monografię Renaty Dutkovej *Polityka szkolna w Galicji. Między autonomią a centralizmem (1861–1875)*, Kraków 1995, w której autorka naszkicowała tło polityczno-społeczne towarzyszące powołaniu i pierwszym latom działalności RSK. Próbę omówienia całego dorobku Rady Szkolnej Krajowej podjął Kazimierz Szmyd, wskazując główne linie sporów polityczno-społecznych hamujące działania RSK (zob.: tegoż, *Polityka oświatowa Sejmu Krajowego i Rady Szkolnej Krajowej w Galicji (1868–1918)*, „Galicja i Jej Dziedzictwo”, t. 20: *Historia wychowania. Misja i edukacja. Profesorowi Andrzejowi Meissnerowi w 70. Rocznicę urodzin i 45-lecia pracy naukowej i nauczycielskiej*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 39–57). Ostatnim opracowaniem przekonującym, iż działalność RSK nadal stanowi wyzwanie badawcze, jest pozycja Edmunda Juśki *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin–Tarnów 2013.

² B.A. Baranowski, *Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909 z uwzględnieniem warunków higienicznych*, Lwów 1911, s. 8.

³ Tamże, s. 8.

znaniowe ewangelickie, żydowskie oraz katolickie, które na mocy ustawy z 1869 przeszły pod nadzór RSK jako szkoły prywatne⁴.

RSK miała trudności z wprowadzeniem w życie postanowień państwowej ustawy szkolnej z 14 maja 1869 r. m.in. z powodu braku odpowiednich organów wykonawczych. Dopiero w roku 1871 kraj podzielono na 22 okręgi, w których na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu z 1 grudnia 1870 miały funkcjonować rady szkolne okręgowe. Ich tworzenie było procesem rozciągniętym w czasie. Przekonuje o tym analiza tzw. szematyzmów galicyjskich (raportów statystycznych). Jeszcze szematyzm z 1872 r. powielał wzorzec prezentacji danych oświatowych z lat poprzednich, opierający się na wykazie szkół w każdym powiecie. Dopiero w szematyzmie z 1873 r. wykaz szkół sporządzono według kryterium przynależności do okręgu szkolnego, przedstawiając zasięg terytorialny oraz skład osobowy każdej z nich.

W tym samym roku ukazała się ustawa szkolna „O władzach nadzorczych”, traktująca o radach szkolnych miejscowych i okręgowych⁵. Można zatem przyjąć, że w roku 1873 wykrystalizowała się administracja terenowa RSK. W Galicji i Wielkim Księstwie Krakowskim wytyczono 20 rad szkolnych okręgowych i 2 rady szkolne okręgowe miejskie⁶. Rada okręgowa składała się: z przewodniczącego, którym był starosta miejscowości będącej siedzibą rady, z duchownego każdego wyznania liczącego przynajmniej 2000 członków w okręgu, dwóch nauczycieli, z tyłu delegatów rad powiatowych, ile rad było w okręgu, i z inspektora szkolnego. We Lwowie i Krakowie rady składały się zaś z: przewodniczącego – prezydenta miasta, przedstawicieli wyznań liczących co najmniej 500 członków i z dwóch członków rady miejskiej. Przewodniczący z zastępcą i inspektorem stanowili wydział wykonawczy rady. Lokalizację i skład osobowy rad szkolnych okręgowych podano w tabeli 1.

Z danych zamieszczonych w tabeli 1 wynika, że kompletowanie składu rad było procesem rozciągniętym w czasie. Niekiedy brakowało w nich przedstawicieli zawodu nauczycielskiego. Jednocześnie widoczna jest tendencja władz do nadawania im wysokiego prestiżu w środowisku lokalnym poprzez delegowanie wiodących przedstawicieli administracji oraz duchowieństwa.

Zgodnie z zaleceniami ustawy państwowej, RSK dążyła po pierwsze do reorganizacji istniejących szkół, uregulowania ich statusu prawnego. Nowe placówki zakładano tylko w tych gminach, które były gotowe do poniesienia ciężaru utrzymania szkoły.

---

⁴ Tamże, s. 9.

⁵ Tamże, s. 7.

⁶ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1873*, Lwów 1873, s. 78–79.

Tabela 1. Rady szkolne okręgowe w Galicji w 1873 r.

Lp.	Nazwa rady	Zasięg administracyjny – powiaty:	Skład rady		
			Przewodniczący	Inspektor szkolny	Pozostali członkowie (na pierwszym miejscu zastępca przewodniczącego)
1.	Rada Szkolna Okręgowa w Bochni	bocheński, limanowski i brzeski	Ludwik Kadyj	ks. Wincenty Wąsikiewicz	Franciszek Hoszard – lekarz, poseł na sejm krajowy, ks. Jan Kistryn – delegat z rady powiatowej brzeskiej, Karol Żuławski – lekarz, delegat z rady powiatowej limanowskiej, ks. Ludwik Kusinowicz – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Wolf Pinkas – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, pastor Karol Gumpert – przedstawiciel wyznania ewangelickiego, przedstawiciele zawodu nauczycielskiego Teodor Bitous (dyr. gimnazjum) i Cyprian Gdowski
2.	Rada Szkolna Okręgowa w Brzeżanach	brzeżański, podhajecki, przemysłański i rohatyński	Włodzimierz Lewartowski	ks. Modest Zarzycki	ks. Wawrzyniec Ostrowski – zastępca i przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Jan Korzyński (Rohatyn), ks. Szymon Konopka (Przemysłań), Franciszek Łukasiewicz, Dymitr Mochnacki (Podhaje), ks. Filaret Baczyński – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Boruch Fadencheht – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Jan Majer – przedstawiciel wyznania ewangelickiego, nauczyciele: Mateusz Kurowski (dyrektor gimnazjum), Teodor Trusiewicz
3.	Rada Szkolna Okręgowa w Czortkowie	czortkowski, buczacki, horodeński, zaleszczycki i borszczowski	Albin Strojnowski	Aleksander Ruszczyński	Leon Czekoński – zastępca (Czortków), ks. Jan Kabniewski (Buczacz), Tymon Morawski (Borszczów), ks. Jan Smerekowski (Horodle), Leoncjusz Wybranowski (Zaleszczyki), ks. Konstanty Kuportyński – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Teodor Lisiewicz – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Mojżesz Frenkel – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Franciszek Gane – przedstawiciel wyznania ewangelickiego, nauczyciele: ks. Leoncjusz Ośmiałowski (dyrektor gimnazjum), Józef Marcinkowski
4.	Rada Szkolna Okręgowa w Jarosławiu	jarosławski, łańcucki i cieszanowski	Franciszek Chlebak	Leon Dąbrowski	Zastępca – wakat, Wojciech Studziński (Cieszanów), Edward Acht (Łańcut), ks. Mikołaj Rodzielski – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Tadeusz Kowalski – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Jakub Raft – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Jerzy Gabryś, nauczyciele: Franciszek Pohorecki (dyrektor szkoły realnej), Ignacy Cybulski

Tabela 1. Rady szkolne okręgowe w Galicji w 1873 r. (cd.)

Lp.	Nazwa rady	Zasięg administracyjny – powiaty:	Skład rady		
			Przewodniczący	Inspektor szkolny	Pozostali członkowie (na pierwszym miejscu zastępca przewodniczącego)
5.	Rada Szkolna Okręgowa w Jaśle	jasielski, gorlicki i krośnieński	Wilhelm Merkl	Jędrzej Karpiński	ks. Feliks Buchwald – zastępca i jednocześnie przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Ludwik Dziańot (Jasło), Walerian Stawiarski (Gorlice), ks. Henryk Skrzyński (Krosno), ks. Michał Kopyciański – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Emanuel Friedmann – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, nauczyciele – Maksymilian Kozłowski (dyrektor gimnazjum), Emanuel Wolf (prof. gimnazjum)
6.	Rada Szkolna Okręgowa w Kołomyi	kołomyjski, kosowski, śniatyński i tłumacki	Eugeniusz Kaczkowski	Grzegorz Kulczycki	ks. Jan Koblański – zastępca i przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, ks. Jan Lewicki (Kołomyja), ks. Alojzy Piwec Kosowa, ks. Franciszek Sawa (Tlumacz), Stanisław Rudrof (Śniatyń) ks. Walerian Bosch – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Salomon Wieselberg – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, nauczyciele Kalikst Kruczkowski (dyrektor gimnazjum) i Mikołaj Dwernicki
7.	Rada Szkolna Okręgowa w Krakowie	krakowski, chrzanowski i wielicki	Juliusz Bobowski (radca dworu)	Apolinary Ellinger	hr. Stanisław Mieroszewski – zastępca i delegat rady powiatowej krakowskiej, Marian Dydziński (Wieliczka), Józef Louis (Chrzanów), ks. Florian Antowski – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Szymon Samelson – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, nauczyciele: Jędrzej Józefczyk (dyrektor seminarium nauczycielskiego), Aleksander Pająk
8.	Rada Szkolna Okręgowa we Lwowie	bobrecki, grodecki i lwowski	Karol Horwath – starosta	Jakub Czapelwski	Stanisław Chlebowski, ks. Józef Siekanowicz (Lwów), ks. Szezeban Wiśniewski (Gródek), Roman Wybranowski (Bóbrka), Henryk Pertak – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Jakub Szwedzicki – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Karol Lodner – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, tylko jeden reprezentant nauczycieli – Jan Danilewicz, Emil Graffl – zastępca wyznania ewangelickiego

Tabela 1. Rady szkolne okręgowe w Galicji w 1873 r. (cd.)

Lp.	Nazwa rady	Zasięg administracyjny – powiaty:	Skład rady		
			Przewodniczący	Inspektor szkolny	Pozostali członkowie (na pierwszym miejscu zastępca przewodniczącego)
9.	Rada Szkolna Okręgowa w Nowym Sączu	nowosądecki, nowotarski i grybowski	Stanisław Kutowski	Ludwik Śliwiński	ks. Józef Matuziński, Aleksander Skrzyński (Nowy Sącz), Edward Zajkowski (Grybów), Adolf Tetmajer (Nowy Targ), ks. Franciszek Jaworski – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Aron Halberstam – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, jeden nauczyciel – Franciszek Aroni (dyrektor szkoły realnej)
10.	Rada Szkolna Okręgowa w Przemysłu	przemyski, birczański, mościcki i jaworowski	Jędrzej Seidler	Eladiusz Petryka	ks. Bogumił Lękawski – zastępca i reprezentant zawodu nauczycielskiego, dyrektor seminarium nauczycielskiego, Ignacy Frankowski (Przemysł), Józef Nowosielski (Bircza), Kazimierz Androszewski Jaworów, Józef Siedmiograj (Mościce), ks. Franciszek Pawłowski – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Jan Ilnicki – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Fabian Daner – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, nauczyciel Michał Kropiwnicki, Paweł Jeleń – doradca wyznania ewangelickiego
11.	Rada Szkolna Okręgowa w Rzeszowie	rzeszowski, ropczycki, kolbuszowski, tarnobrzescki i lisiecki	Władysław Obertyński	Wojciech Koronicki – prof. gimnazjum	Jędrzej Nizioł – zastępca i nauczyciel (dyrektor seminarium nauczycielskiego), ks. Franciszek Nowicki (Tarnobrzeg), ks. Walenty Padowicz (Nisko), Józef Stulewski (Ropczyce), ks. Feliks Dymnicki – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Wincenty Cybulski – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, nauczyciel Franciszek Eberhardt – seminarium nauczycielskie, „nie wybrano jeszcze” drugiego nauczyciela
12.	Rada Szkolna Okręgowa w Samborze	samborski, staromiejski, ruteński, drohobycki i turczański	Józef Horodyński	Antoni Bartkowski prof. gimnazjum	Jan Kerekjarto – zastępca, przedstawiciel zawodu nauczycielskiego, dyrektor gimnazjum, Maciej Zenon Serwatowski (Sambor), Mieczysław Lewicki (Rudno), Platon Pasławski (Stary Sambor), Karol Bartoszewski (Turka), ks. Kalikt Gross – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Julian Nehrebecki – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Leiba Hulles, nauczyciel Andrzeja Lisowski, drugiego „nie wybrano jeszcze”

Tabela 1. Rady szkolne okręgowe w Galicji w 1873 r. (cd.)

Lp.	Nazwa rady	Zasięg administracyjny – powiaty:	Skład rady		
			Przewodniczący	Inspektor szkolny	Pozostali członkowie (na pierwszym miejscu zastępca przewodniczącego)
13.	Rada Szkolna Okręgowa w Sanoku	sanocki, brzozowski i liski	Leon Studziński	Alojzy Sokoliński	ks. Franciszek Czażyński – zastępca, z rady powiatowej sanockiej, ks. Edward Winnicki (Brzozów), ks. Ludwik Jastrzębski (Lisko), ks. Ludwik Praszalowicz – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Jan Salski – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Leib Frenkel – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Antoni Frembach – doradca ewangelicki, Wawrzyniec Czupka, drugiego nauczyciela „nie wybrano jeszcze”
14.	Rada Szkolna Okręgowa w Stanisławowie	stanisławowski, kałuski, bohorodzanski i nadworniański	Narcyz Pająkowski	Grzegorz Jarema	Ignacy Kamiński – zastępca, z rady powiatowej stanisławowskiej, Klemens Cewiński (Bohorodzany), ks. Teodot Korszyński (Kałusz), ks. Józef Bohdan (Nadwórna), ks. Jan Krasowski – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Deodat Szankowski – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Abraham Halpern – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Wilhelm Jakisz – doradca ewangelicki, Julian Turczyński – nauczyciel, dyrektor seminarium nauczycielskiego, Jan Czapelski, nauczyciel, dyrektor szkoły głównej
15.	Rada Szkolna Okręgowa w Strzyżu	stryjski, żydaczowski dolński	Ignacy Rawicz-Lewicki	Julian Skwirzyński	Józef Hrehorowicz – zastępca, nauczyciel, dyrektor szkoły realnej, Seweryn Korzeliński (Żydaczów), ks. Franciszek Berwid (Dolina), ks. Leon Szankowski (Strzyż), ks. Michał Szamota – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Aleksander Radzikiewicz – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Nehe-miasz Landes – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, nauczyciel Piotr Łabnowski, Gustaw Zipsper – doradca ewangelicki
16.	Rada Szkolna Okręgowa w Tarnopolu	tarnopolski, zbaranowski, skałacki, trembowelski i husiatyński	Paweł Kosiński	Józef Kerekjarto	ks. Cyryl Jahner – zastępca i przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, hr. Edmund Starzyński (Trembowla), Stanisław Strzałkowski (Zbaraż), ks. Łukasz Lachowicz (Skałat), Leon Koźmiński (Tarnopol), Michał Chlebowski – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Friedl Ochs – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Seweryn Dniestrzański – nauczyciel, dyrektor seminarium, 2 członków „jeszcze nie wybrano”

Tabela 1. Rady szkolne okręgowe w Galicji w 1873 r. (cd.)

Lp.	Nazwa rady	Zasięg administracyjny – powiaty:	Skład rady		
			Przewodniczący	Inspektor szkolny	Pozostali członkowie (na pierwszym miejscu zastępca przewodniczącego)
17.	Rada Szkolna Okręgowa w Tarnowie	tarnowski, pilźnieński, mielecki i dąbrowski	Antoni Kalitowski	Ferdynand Ta-beau	ks. Jan Rybarski – zastępca, przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Józef Stojalowski (Tarnów), ks. Jan Kolbuszewski (Pilzno), ks. Józef Kontolski (Mielec), ks. Henryk Otowski (Dąbrowa), Jozue Maschler – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, nauczyciele: Bronisław Trzaskowski – dyrektor gimnazjum, Jan Schutz – dyrektor szkoły głównej
18.	Rada Szkolna Okręgowa w Wadowicach	wadowicki, biański, żywiecki i myślenicki	Jan Tustanowski	Alfred Ruciński	Franciszek Nowakowski – zastępca (Żywiec), ks. Józef Balcarczyk (Wadowice), Ludwik Śliwiński (Myslenice), Edward Stiasny (Bielsko), ks. Stanisław Jurkowski – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Natan Glaser – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Jakub Höhn – zastępca wyznania ewangelickiego, nauczyciele: Franciszek Dbałowski – dyrektor szkoły głównej, Teodor Stahlberger – dyrektor gimnazjum
19.	Rada Szkolna Okręgowa w Złoczowie	złoczowski, brodzki i kamionecki	Ferdynand Plutschk	Józef Sasiedzki	Bolesław Augustynowicz (Złoczów), hr. Włodzimierz Dzieduszycki (Brody), Tadeusz Wasilewski (Kamionka Strumiłowa), ks. Ignacy Święcicki – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Leo Zajączkowski – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Józef Liedermann – pastor, doradca ewangelicki, dr Leopold Herzel, nauczyciele: Jan Fiszer – dyrektor gimnazjum realnego, Justyn Nowakowski – dyrektor szkoły głównej
20.	Rada Szkolna Okręgowa w Żółkwi	żółkiewski, rawski i sokalski	hr. Kazimierz Bardeni, zastępca starosty, dr praw	Filip Siarkiewicz	Antoni Niementowski (Żółkiew), Ludwik Hierowski (Rawa), Władysław Ryłski (Sokal), ks. Józef Nowakowski – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, ks. Józef Szajdzicki – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Herz Ehrlich – przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Ludwik Kosowski – dyrektor szkoły głównej, nauczyciel, Józef Boos – dyrektor szkoły głównej, nauczyciel

Tabela 1. Rady szkolne okręgowe w Galicji w 1873 r. (cd.)

Lp.	Nazwa rady	Zasięg administracyjny – powiaty:	Skład rady		
			Przewodniczący	Inspektor szkolny	Pozostali członkowie (na pierwszym miejscu zastępca przewodniczącego)
21.	Rada Szkolna Okręgowa Miejska w Krakowie	—	Józef Dietl, prezydent Krakowa	Hipolit Seredyński	Józef Majer – prof. uniwersytetu, poseł, ks. Zygmunt Wolek – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Szymon Samelson – dr, adwokat, przedstawiciel wyznania mojżeszowego, Stefan Muczkowski – delegat rady miejskiej, nauczyciele: Wincenty Jabłoński (dyr. sem. naucz.) i Stanisław Kopacz (dyr. Sz. Gł.), Fryderyk Skobel – dr, prof. uniw., doradca ewang.
22.	Rada Szkolna Okręgowa Miejska we Lwowie	—	Florian Ziemiałkowski, prezydent Lwowa	Stanisław Sobieski	Karol Wild – zastępca, delegat rady miejskiej, Julian Czerkowski, ks. Michał Formanios – przedstawiciel wyznania rzymskokatolickiego, Teofil Pawlików – przedstawiciel wyznania grekokatolickiego, Emil Graffl – przedstawiciel wyznania ewangelickiego, Józef Kohn, nauczyciele: Antoni Luczkiewicz – dyrektor seminarium żeńskiego, Filemon Jurkiewicz – dyrektor szkoły głównej

Źródło: *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1873*, Lwów 1873, s. 79–86.

2. Stan szkolnictwa ludowego w świetle wyników wizytacji w roku szkolnym 1873/1874

2.1. Praca inspektorów szkolnych

Pierwsze sprawozdania inspektorów szkolnych sporządzone według wytycznych RSK powstały na przełomie roku 1873 i 1874. Większość inspektorów wywiązała się z powierzonego im zadania należycie, były jednak wyjątki.

Zatwierdzający sprawozdania referent RSK Henryk Schmitt miał wiele zastrzeżeń do inspektora Jędrzeja Karpińskiego, który wizytował szkoły leżące w okręgu jasielskim: „Jak wszystkie poprzednie sprawozdania jego wizytacyjne jest i niniejsze tak niedokładne, że niepodobna urobić sobie należytego pojęcia o szkołach zwiedzonych”¹. Referent wskazał, iż inspektor co prawda był pracowity (w październiku i listopadzie 1873 roku odwiedził 15 szkół, w tym jedną 5-klasową, dwie 4-klasowe, 2 dwuklasowe i 10 1-klasowych), lecz popełnił elementarne błędy. Nie podawał na przykład liczby dzieci zapisanych, a jedynie zastanych w szkole w czasie wizytacji. Ponadto w szkołach kilkuklasowych nie wykazywał efektywności pracy i kompetencji zawodowych każdego nauczyciela osobno. Także o wynikach nauki pisał niejednoznacznie – na przykład szkoły w Jaśle i Krośnie uznał za „dobre”, nie poparł jednak stwierdzenia żadnymi szczegółami, choć formularz zawierał miejsce na tego typu adnotacje. Karpiński wykazał, że do wszystkich szkół w okręgu uczęszcza 955 dzieci, lecz niekonsekwentny zapis danych co do nauki niedzielnej uniemożliwił ocenę, ile dzieci w rzeczywistości uczęszcza do szkoły w trybie normalnym².

H. Schmitt zwrócił uwagę na inną okoliczność, rzucającą negatywne światło tym razem na Radę Szkolną Okręgową w Jaśle. Otóż organ ten sprawozdanie inspektora „przyjął do wiadomości”, choć było niekompletne. Świadczyło to o nierzetelnym wypełnianiu obowiązków narzuconych ustawą szkolną pracy – rada nie analizowała sprawozdania inspektora, w przeciwnym razie dostrzeżono by liczne uchybienia. Po wnikliwym zapoznaniu się ze sprawozdaniem referent zalecił radzie jasielskiej, aby „pod głęboką brała rozwagę sprawozdania wizytacyjne CK. Inspektora okręgowego i nie załatwiała ich prostym przyjmowaniem do wiadomości, ale na podstawie tychże stosownie wydawała zarządzenia [...]”³. W razie wątpliwości lub braków rada powinna domagać się od inspektora wyjaśnień i szczegółowych informacji.

J. Karpiński nie był jedynym inspektorem, w którego sprawozdaniu wykazano braki. Na przykład Wojciech Kornicki, inspektor przy Radzie Szkolnej Okręgowej w Rzeszowie, nie sporządził sprawozdania, a jedynie wykaz 30 szkół odwiedzonych w okresie październik–grudzień 1873 r. Liczbę uczniów obecnych

¹ Centralny Derżawnyj Archiw Ukrainy u Lwowy (CDIAUL) zespól 178, opis 2, sygn. 1189, k. 3.

² Tamże.

³ Tamże, k. 3 verso.

w dniu wizytacji podał tylko w przypadku 18 szkół, pozostałych zaś rubryk formularza wizytacyjnego nie wypełnił. Schmitt pisał o „rażącej niedokładności Inspektora”⁴.

Niepełne dane przekazał również inspektor Aleksander Ruszczyński, który przez trzy ostatnie miesiące 1873 r. zwizytował 44 szkoły podlegające Radzie Szkolnej Okręgowej w Czortkowie. Co prawda podał on liczbę uczniów zastanych podczas wizytacji (892), w sprawozdaniu zabrakło jednak informacji o ogólnej liczbie uczniów zapisanych do szkół oraz zobowiązanych do nauki⁵.

Praca inspektorów szkolnych w początkowych latach funkcjonowania RSK pozostawiała zatem wiele do życzenia. Należy jednak zauważyć, że okręgi szkolne były bardzo duże, rozległe terytorialnie, sprawowanie nadzoru nad nimi było więc trudne. Obowiązek ten w całości spadł na inspektorów okręgowych. Niemniej jednak dzięki dostarczonym przez nich sprawozdaniom władze oświatowe uzyskiwały wiedzę na temat realizacji rozporządzeń regulujących sprawy oświaty i mogły podjąć środki prawne zmuszające gminy do ich respektowania.

2.2. Statystyka uczniów oraz wyniki nauczania

Głównym obiektem zainteresowania RSK była statystyka uczniów uczęszczających do szkoły. Niestety, na skutek niepełnych relacji inspektorów dotyczących szkół zwizytowanych oraz faktu, iż wizytacje te były kontynuowane w następnych miesiącach, nie są one miarodajne. Niemniej jednak wyłania się z nich przybliżony obraz wypełniania obowiązku szkolnego w Galicji w pierwszych latach działalności RSK.

Z analizy sprawozdań przesłanych do RSK na przełomie 1873 i 1874 r. wynika, że z ogólnej liczby uczniów zobowiązanych do wypełniania obowiązku szkolnego zapisano 38,6%, lecz regularnie uczęszczało do nich tylko 28,3% z ogólnej populacji zobowiązanej do nauki⁶.

Najlepsze statystyki odnotowano w okręgach zachodnich: w bocheńskim, tarnowskim i wadowickim, gdzie do szkół zapisano co najmniej połowę uczniów podlegających przymusowi szkolnemu, najgorsze zaś w stanisławowskim, w którym zapisało się zaledwie 21%. Tam też był najniższy wskaźnik uczniów regularnie uczęszczających do szkoły, wynosił on zaledwie 10% wszystkich zobowiązanych do nauki⁷.

Wizytacje miały także dostarczyć informacji na temat realizacji celu dydaktycznego, określanego mianem „postępu”. Niedomagania szkoły ludowej, omówione uprzednio, wpływały negatywnie na ogólny stan nauki. Na tym tle pozy-

⁴ CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 4.

⁵ Tamże, k. 18.

⁶ Pełna statystyka wszystkich szkół, przygotowana przez Henryka Schmitta pod koniec roku 1874, wykazała, że w 1873 r. zapisało się 42% dzieci zobowiązanych do nauki (H. Schmitt, *Rada Szkolna Krajowa w roku 1873/1874*, „Szkola” 1874, nr 50, s. 469).

⁷ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 13–97; sygn. 1188, k. 8–44.

tywnie wyróżniały się szkoły należące do okręgu tarnowskiego, gdzie na zwizytowanych przez Ferdynanda Tabeau 35 placówek tylko w jednej postęp był niedostateczny, a w jednej mierny, w pozostałych zaś dostateczny lub dobry, oraz wadowickiego, gdzie na 29 odwiedzonych szkół postęp niedostateczny stwierdzono tylko w 5, a w jednej został niewykazany z powodu braku nauczyciela⁸.

Tabela 2. Stan szkół galicyjskich w roku szkolnym 1873/1874

Lp.	Okręg szkolny	Liczba szkół	Liczba uczniów zobowiązanych do nauki	Liczba uczniów zapisanych do szkół	Tj. %	Uczęszczających regularnie	Tj. %
1.	Bochnia	16	4182	2125	51	1733	41
2.	Brzeżany	44	6093	2316	38	1623	26
3.	Czortków	44	—	—	—	892	—
4.	Jarosław	59	8234	2698	33	2291	28
5.	Nowy Sącz	31	3830	1396	36	—	—
6.	Przemyśl	34	5673	1887	33	1684	29
7.	Rzeszów	30	—	—	—	—	—
8.	Stanisławów	22	2214	479	21	229	10
9.	Stryj	13	2299	923	40	901	35
10.	Tarnopol	53	5527	2223	40	1701	31
11.	Tarnów	35	10701	5353	50	4786	45
12.	Wadowice	29	5472	2967	54	2564	47
13.	Złoczów	30	6290	1908	30	1299	21

Źródło: CDIAUL 178, 2, 1189, k. 13–97; 178, 2, sygn. 1188, k. 8–44.

Również kilka innych okręgów wyróżniło się pozytywnie na tle pozostałych. Należał do nich Okręg Szkolny w Złoczowie. Inspektor Józef Sąsiecki odnotował postępy niedostateczne tylko w 3 szkołach na 30 odwiedzonych⁹, w Tarnopolu (postęp bardzo dobry w 8, w 6 mierny, a tylko w 2 niedostateczny) i w Przemyślu¹⁰. Według sprawozdania E. Petryki z października, listopada i grudnia 1873 r. z Okręgu Szkolnego w Przemyślu około jedna trzecia szkół osiągała dobre postępy w nauce, większość natomiast dostateczne lub mierne, w trzech zaś przypadkach inspektor pozostawił pustą rubrykę, ponieważ „w jednej szkole nauka rozpoczęła się przed kilku dopiero dniami, w drugiej porzucił nauczyciel posadę i wstąpił do służby skarbowej, a 3 jest ochronką właściwą, zastępującą w części szkołę”¹¹.

⁸ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 96.

⁹ Tamże, k. 75.

¹⁰ Tamże, k. 13.

¹¹ Tamże, k. 48 verso.

W pozostałych okręgach bilans szkół z postępem pozytywnym w stosunku do negatywnego (a za taki należy zaliczyć ocenę mierną i niedostateczną) był niekorzystny. W okręgu bocheńskim wizytowano 16 szkół – postęp w 3 był nawet bardzo dobry, a w kolejnych 3 dobry, lecz w 5 innych mierny lub niedostateczny, a dla 3 następnych zabrakło informacji inspektora¹².

Z kolei w okręgu szkolnym brzeżańskim, gdzie ks. Modest Zarzycki od 22 października do 29 grudnia 1873 r. odwiedził 44 szkoły, postęp w 11 był dobry, w 7 dostateczny, w 10 mierny, a w 14 niedostateczny. Zdaniem inspektora, więcej niż połowa istniejących szkół nie oddziaływała korzystnie „na lud”¹³. Niewiele lepiej było na terenie okręgu podlegającego radzie z siedzibą w Stryju, gdzie na ocenionych 13 szkół postępy dobre były w 2, w 4 dostateczne, w 3 „ledwie dostateczne”, a w 4 mierne¹⁴.

Inspektor wizytujący 44 szkoły podlegające nadzorowi Rady Szkolnej Okręgowej w Czortkowie stwierdził zaś postęp bardzo dobry w 1, w 5 dobry, dostateczny w 9, „ledwie dostateczny” w 3, a w 10 mierny lub niedostateczny. W przypadku 16 placówek nie pisał o postępie, bo nauka w nich się nie odbywała albo też inspektor z niewiadomych powodów nie podał informacji¹⁵.

W okręgu jarosławskim na 59 szkół zwizytowanych od października 1873 do 15 lutego 1874 r. w 10 stwierdzono postęp mierny, a w 11 niedostateczny. Wydawać by się zatem mogło, że dominowały szkoły z dobrym lub bardzo dobrym postępem. Tak jednak nie było, gdyż – jak pisze inspektor – „w 24 nie może być mowy o postępie, bo 20 nieczynnych, a w 4 nie rozpoczęto nauki z powodu epidemii cholery”¹⁶. Podobnie było w okręgu stanisławowskim, gdzie G. Jarema stwierdził tylko w 7 szkołach postęp dostateczny, dobry lub bardzo dobry (z odwiedzonych 22). Pozostałe zaś nie wypełniały podstawowych celów dydaktyczno-wychowawczych¹⁷.

2.3. Budynki szkolne i ich wyposażenie

Oprócz statystyk uczniowskich przedmiotem zainteresowania RSK były budynki szkolne. Jeden z punktów formularza wizytacyjnego wypełnianego przez inspektora dotyczył ich lokalizacji, stanu, a także wyposażenia.

Już w pierwszym raporcie RSK z 1871 r. donosiła o ubogim wyposażeniu szkół. We wsiach budynki szkolne w większości były zwykłymi chatami chłopskimi krytymi słomą, zdarzało się, że i kurnymi. W części wschodniej Galicji bywały nimi lepianki zbudowane ze słomianych wałków lub chrustu, połączonych gliną, z klepiskiem zamiast drewnianej podłogi¹⁸.

¹² CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 8.

¹³ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 67.

¹⁴ Tamże, k. 63.

¹⁵ CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 18.

¹⁶ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 79.

¹⁷ CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 28.

¹⁸ B.A. Baranowski, dz. cyt., s. 15.

W roku 1874 w całej Galicji było 2429 szkół mieszczących się w budynkach własnych, a 198 w wynajętych. 805 z nich było w stanie dobrym, 998 w stanie średnim, a 824 w złym. Oceny nie były jednak obiektywne, ponieważ ludzie mieszkający na wsi przywykli do skromnych warunków życia. W rzeczywistości nawet szkoły określane jako dobre znajdowały się w budynkach niespełniających norm budowlanych i higienicznych¹⁹.

Szkoły mieściły się zazwyczaj w jednej izbie i pochodziły z czasów przedautonomicznych. Przed powstaniem RSK korzystało z nich najczęściej kilkanaście dzieci, gdy jednak w dobie autonomicznej przystąpiono skrupulatnie do realizacji obowiązku szkolnego, naukę pobierało nawet 80–100 osób jednocześnie. Nauczyciele dzielili więc dzieci na dwie, trzy grupy. Tylko co trzecia szkoła miała dzwonek zwołujący na naukę, co czwarta zegar szkolny, a jedna ławka przypadała nieraz na kilkanaście osób, przy czym była dopasowana do wzrostu dorosłych, a nie dzieci²⁰.

Ustawa szkolna z 1873 r. obowiązkiem utrzymania szkoły i jej wyposażenia obarczyła miejscowe rady szkolne. Te jednak nie były skłonne zobowiązywać dodatkowo członków gminy; bardzo często egzekwowały opłaty od mieszkańców dopiero pod naciskiem władz państwowych. Wiele gmin było zbyt ubogich na utrzymanie szkoły. Nie było też odpowiednich funduszy – publicznych ani prywatnych, mogących wzmocnić rozwój szkolnictwa ludowego na wsi. Istniał co prawda fundusz krajowy, zatwierdzany przez Sejm Krajowy, ale był nieznaczny i przychodził z pomocą tylko wybranym gminom. W latach 1871–1875 na rozwój oświaty ludowej udzielono gminom pożyczek bezprocentowych na ogółem 178 627 zł, zdecydowanie za mało w stosunku do skali potrzeb²¹.

Początkowo głośzono potrzebę zakładania szkoły w każdej wsi, nawet w kurnej chacie. Dopiero pod koniec XIX w. rozwinął się ruch budowy nowych szkół, kładący nacisk na ich jakość. Spotkał się on jednak z krytyką i utyskiwaniem na „kosztowne pałace szkolne”²².

¹⁹ Tamże, s. 14.

²⁰ Tamże, s. 15.

²¹ Tamże, s. 17.

²² Ustawa z 1894 r. Sejmu Krajowego wsparła najbiedniejsze gminy w budowie, gmina musiała złożyć prestatcję w wysokości 120% całorocznej sumy podatkowej. Ponieważ jednak materiały budowlane podrożały, często nawet o 120%, prestatcje całorocznego podatku nie pokrywały nawet połowy wydatków. Ciężar budowy spadł więc w praktyce na fundusze krajowe. Ustawa wywarła zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na stan szkół. Pozytywny polegał na tym, że RSK poczęła zwracać baczniejszą uwagę na sprawę budowy szkół niż w czasie, gdy ciężar budowy spoczywał na czynnikach miejscowych. Każda budowa odbywała się według planów RSK i była przez nią nadzorowana. Czynnikiem ujemnym była dezaktywizacja środowisk lokalnych, oczekujących, iż RSK zbuduje i sfinansuje utrzymanie każdej szkoły. Szybko okazało się, że budżet 200 tysięcy koron, powiększony następnie dwukrotnie, był za mały w stosunku do potrzeb. Akcja budowy szkół nabrała rozmachu dopiero w roku 1908, gdy Sejm Krajowy zaciągnął pożyczkę w wysokości 10 milionów koron, przeznaczoną na bezwrotne subwencje. B.A. Baranowski, dz. cyt., s. 17–18.

W roku 1875 określono warunki budowy szkoły. Staranniej wybierano miejsce pod budowę, lokalizację konsultowano m.in. z lekarzami. Powszechny dawniej materiał budowlany – drewno – zastąpiono kamieniem.

Wydanie rozporządzeń nie było równoznaczne z natychmiastową poprawą. Ze sprawozdań inspektorów z przełomu lat 1873/1874 wyłania się negatywny obraz stanu budynków szkolnych, odziedziczonych w dużej mierze po epoce przedautonomicznej. Na przykład w Okręgu Szkolnym Nowosądeckim budynki szkolne były na ogół nieodpowiednie. Brakowało w nich sprzętów szkolnych, nie wspominając o pomocach dydaktycznych. Na 31 zwizytowanych szkół w 9 nie rozpoczęto jeszcze nauki, ponieważ rodzice, zamiast posłać dzieci do szkoły, używali ich do wypasu bydła albo też nie wyremontowano szkoły zgodnie z wcześniejszymi zaleceniami RSK²³.

Sytuacja w okręgu nowosądeckim była fatalna; w pozostałych było niewiele lepiej. W większości okręgów ponad połowa gmachów szkolnych nie nadawała się do prowadzenia w nich nauki. Tak było na przykład na terenie podlegającym radzie okręgowej w Jarosławiu, gdzie na 59 szkół odwiedzonych w okresie od października 1873 do 15 lutego 1874 r. inspektor Dąbrowski stwierdził, że co drugi budynek był, zgodnie z ówczesną nomenklaturą, „liczy”. Mało było w nich przyborów szkolnych, a tylko w 5 funkcjonowały biblioteki²⁴.

Z kolei na 13 zwizytowanych w grudniu 1873 r. szkół podlegających Radzie Szkolnej Okręgowej w Stryju dobry stan budynków stwierdzono tylko w 5 przypadkach, w pozostałych zaś był on nieodpowiedni. Nie lepiej przedstawiało się ich wyposażenie. Biblioteka szkolna działała tylko w jednej placówce²⁵.

W okręgu szkolnym brzeżańskim inspektor ks. Modest Zarzycki stwierdził, że 17 budynków szkolnych spełniało ówczesne wymogi prawa oświatowego, pozostałe 19 zaś nie. W 26 szkołach odnotował niedostateczne wyposażenie (było go za mało lub w ogóle), a biblioteki szkolne działały zaledwie w 7²⁶.

Sprawozdanie E. Petryki z okresu od października do grudnia 1873 r. informowało o 34 zwizytowanych szkołach w przemyskim Okręgu Szkolnym w Przemyślu. 16 z nich zapewniało dobre warunki nauki, 18 zaś nie odpowiadało celom szkolnym. Wyposażenie szkół było odpowiednie w 13 przypadkach, w 13 było go za mało, a w pozostałych nie było go wcale²⁷.

Z kolei w sprawozdaniu inspektora Józefa Sądzieckiego z Rady Szkolnej Okręgowej w Złoczowie zwraca uwagę informacja, że aż w 29 z odwiedzonych 30 szkół znajdowały się biblioteki szkolne. Niestety, podobnie jak w relacjach innych inspektorów, stwierdzono, że tylko połowa budynków odpowiadała potrzebom szkolnym.

²³ CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 44.

²⁴ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 79–80.

²⁵ Tamże, k. 63.

²⁶ Tamże, k. 67.

²⁷ Tamże, k. 48.

W kilku okręgach inspektorzy odnotowali inicjatywy mające na celu polepszenie tego stanu. Na przykład inspektor Józef Kerekjarta stwierdził co prawda, że budynki szkolne w okręgu tarnopolskim w większości były nieodpowiednie, w wielu jednak gminach powzięto uchwały o wznoszeniu nowych²⁸.

W żadnym z okręgów szkolnych stan budowlany szkół i ich wyposażenie nie były zadowalające, pozytywnie jednak na tle pozostałych wypadł okręg szkolny w Wadowicach. Wizytując od 5 listopada 1873 do 7 lutego 1874 r., budynki tylko trzech spośród 29 szkół inspektor Ruciński uznał za „liche”. Wyposażenie w większości szkół było dostateczne, a w 8 działały biblioteki szkolne²⁹.

Ogólne statystyki szkolne za ten rok mówiły o 2546 szkołach mieszczących się we własnych budynkach i 204 w wynajętych. 828 z nich było w stanie dobrym, 1066 w średnim, a 856 w złym. Jedna ławka przypadała na 20 dzieci w miejscowościach mających szkoły, na 37 w stosunku do wszystkich dzieci będących w wieku szkolnym³⁰.

2.4. Nauczyciele

Realizacja celów RSK wymagała odpowiednich sił nauczycielskich. SeminaRIA nauczycielskie uruchomiono dopiero w 1871 r., w pierwszym okresie RSK była zatem zdana na kadre jeszcze z okresu przedautonomicznego. Podstawową bolączką był jej niedostatek. Z tego powodu wiele z istniejących już szkół nie rozpoczęło w ogóle zajęć w roku szkolnym 1873/1874. Najgorsza sytuacja była na terenie jarosławskiego okręgu szkolnego. Na 135 szkół w okręgu aż 55 było nieczynnych, czyli blisko 41%, z powodu braku sił nauczycielskich. Sytuacja ta wymagała interwencji. H. Schmitt wystosował pismo do starosty powiatowego i przewodniczącego Rady Szkolnej Okręgowej w Jarosławiu Franciszka Chlebika, domagając się wyjaśnień. Rada działała na tyle opieszale, że zbadanie stosunków szkolnych w okręgu polecono inspektorowi krajowemu Stanisławowi Olszewskiemu w kwietniu 1874 r.³¹

Rada szkolna jarosławska ewidentnie zaniedbywała obowiązek obsadzania wolnych posad nauczycielskich w okręgu, nie zawsze jednak wina leżała po jej stronie. Wielu zatrudnionych nauczycieli rezygnowało z posady, najczęściej z uwagi na niskie wynagrodzenie. Inspektor E. Petryka z Okręgu Szkolnego w Przemyślu stwierdził na przykład, iż w jednej szkole „porzucił nauczyciel posadę i wstąpił do służby skarbowej”³². Uposażenie nauczycielskie na poziomie 100–130 zł reńskich rocznie było zbyt niskie, by zatrzymać osoby z odpowiednim przygotowaniem zawodowym. Zatrudniano zatem nauczycieli bez kwalifikacji, ale z praktyką w zawodzie jeszcze z czasów przedautonomicznych³³.

²⁸ Tamże, k. 13.

²⁹ Tamże, k. 96.

³⁰ H. Schmitt, dz. cyt., „Szkoła” 1874, nr 47, s. 441, 442.

³¹ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 79–80.

³² Tamże, k. 48 verso.

³³ CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 44.

W roku 1874 na 3266 nauczycieli i nauczycielek szkół ludowych w Galicji aż 1009 nie miało ani kwalifikacji do nauczania w szkołach ludowych pospolitych, ani świadectwa dojrzałości z seminarium nauczycielskiego³⁴.

Wiele do życzenia pozostawiało również podejście nauczycieli do obowiązków. Inspektor Ferdynand Tabeau skonstatował, że w żeńskiej Szkole Miejskiej w Tarnowie panował zwyczaj, iż nauczycielki spotykały się poza klasami – w czasie zajęć – na prywatne rozmowy, zostawiając uczennice bez dozoru. Ponadto uwalniały je od nauki w dniach swoich imienin³⁵.

W szkole zaś w Zborowie, podlegającej Radzie Szkolnej Okręgowej w Złoczowie, pracował Konstanty Niemiertowski, pozbawiony wcześniej posady nauczycielskiej w Kozłowie na skutek śledztwa dyscyplinarnego. Nie znamy powodów jego usunięcia z poprzedniej posady, wiemy jednak, że w nowej miejscowości zajął się agitacją przeciw burmistrzowi, co groziło wytoczeniem mu nowego postępowania dyscyplinarnego.

Sprawozdanie wizytacyjne Eladiusza Petryki z Okręgu Szkolnego w Przemyślu informuje natomiast o przeniesionym z Tarnopola do Mościsk nauczycielu Medweckim, który „zaniedbuje swe obowiązki, o szkołę nie dba, a jednając sobie mieszczan, włóczy się z nimi po szynkach”³⁶. Nie był to przypadek odosobniony; inspektor Dąbrowski z okręgu szkolnego w Jarosławiu informował RSK o Onufrym Tychowskim, nauczycielu szkoły w Narolu, który upijał się do nieprzytomności. Otrzymał on naganę z zagrożeniem postępowania dyscyplinarnego w razie braku poprawy³⁷.

Niewypełnianie lub przekraczanie obowiązków służbowych przez nauczycieli zauważali nie tylko inspektorowie, ale także członkowie rady lub miejscowa ludność. W takich przypadkach RSK posyłała inspektora w celu zbadania sprawy, a w razie potwierdzenia zarzutów wytaczała śledztwo dyscyplinarne nauczycielowi. Na przykład Urząd Gminy w Dołhem (powiat Kałusz) skarżył się na nauczyciela miejscowej szkoły Ignacego Maksymiaka, że zaniedbuje naukę szkolną, bo „oddaje się więcej gospodarstwu wiejskiemu”³⁸. Miał też zrazić do siebie miejscowego proboszcza i wójta oraz nadużywać alkoholu. Po przeprowadzeniu śledztwa RSK potwierdziła zarzuty, dodając jednak, że i rodzice „nie posyłali dzieci do szkoły, a względnie urząd gminny i miejscowa rada szkolna [w Stanisławowie – objaśn. M.Ł.] [...] o dobro szkoły mało jeszcze dbają”³⁹. Nauczyciel dobrowolnie zrezygnował z posady.

Bywało jednak i tak, że postępowanie dyscyplinarne oczyszczało nauczyciela z podejrzeń. Na przykład Rada Szkolna Okręgu w Jarosławiu 18 listopada

³⁴ B.A. Baranowski, dz. cyt., s. 12.

³⁵ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 75.

³⁶ Tamże, k. 49 verso.

³⁷ Tamże, k. 79.

³⁸ CDIAUL 178, 1, sygn. 128, k. 23.

³⁹ Tamże, k. 21.

1873 przedłożyła RSK wyniki śledztwa przeciw Stanisławowi Lisowskiemu, nauczycielowi w szkole w Grodzisku w powiecie łańcuckim, którego miejscowa ludność oskarżała o zaniedbywanie obowiązków. Przesłuchani wójtowie Grodziska Dolnego i Górnego przyznali, że to włościanie nie chcieli posyłać dzieci do szkoły, zatrudniając je w gospodarstwie. Z zarzutów pod adresem nauczyciela potwierdzono jedynie, że był niecierpliw i porywczy. Na usprawiedliwienie jego postępowania zwrócono uwagę, iż nauczał bardzo liczną grupę, bo 134 dzieci, ponadto 50 pobierało naukę niedzielną, a chłostę (sic!) stosował jedynie w przypadku uporczywej krnąbrności czy kradzieży⁴⁰.

Przytoczone przypadki ujawniają pewne patologie występujące w środowisku nauczycielskim, nie wnikając – może z wyjątkiem ostatniego przykładu – w ich przyczyny. Upatrywać ich należy w warunkach pracy i życia nauczycieli, szczególnie w środowisku wiejskim. Były one trudne nie tylko ze względu na nieodpowiedni stan budynków szkolnych, ich wyposażenie, niskie zarobki, ale i nastawienie ludności i miejscowych władz. Odziedziczony po wcześniejszej epoce uzus stanowił, iż do szkoły, jeśli takowa istnieje, posyła się dzieci, gdy nie ma zajęć w polu czy gospodarstwie. Gdy RSK energicznie przystąpiła do rozwoju sieci szkolnictwa ludowego, obciążając kosztami jej budowy i utrzymania gminy, nauczycieli zaczęto postrzegać nierzadko jako element opresyjny. Przeciw nim często występowali nawet członkowie miejscowych rad szkolnych, podlegających radom okręgowym. Na łamach „Szkół” sytuację tę opisywano następująco: „Nauczyciele ludowi [...] muszą pragnąć tego, aby usunięto nadzór ze strony ludzi nie mających żadnych po temu kwalifikacji i warunków, ażeby nie poniżano szkoły przez to, iż nad pedagogicznym i dydaktycznym jej kierownictwem czuć się każe ludziom, którzy pedagogii i dydaktyki nawet ze słyszenia nie znają”⁴¹. Bywały przypadki ubliżenia nauczycielowi przez pijanych członków rady miejscowej oraz odwoływania posiedzeń, ponieważ przychodziła na nie tylko jedna osoba⁴².

Zdarzali się jednak także nauczyciele z powołania. W sprawozdaniu inspektora szkolnego okręgu w Wadowicach wiele ciepłych słów padło pod adresem nauczyciela szkoły w Kozach, Jana Włodygi. Przyjmujący sprawozdanie rady wadowickiej pod koniec 1873 r. referent RSK Henryk Schmitt zanotował o nim między innymi: „oddając się całą duszą narodowi swemu nie tylko najgorliwiej pracuje w szkole codziennej i niedzielnej, ale prócz tego zbiera w niedziele i święta w popołudniowych godzinach gospodarzy i kolejno z proboszczem odczytuje im i wyjaśnia książki rozmaite, będące w bibliotece szkolnej. Tak ich tem zainteresował – pisze dalej Schmitt – że obecnie po kilkudziesięciu gospodarzy schodzi się na takie czytanie, a za to karczma prawie pustką stoi”⁴³.

⁴⁰ Tamże, k. 46–47.

⁴¹ *Petycja Zarządu głównego TP do Sejmu*, „Szkola” 1877, s. 5.

⁴² Ks. C.B., *Szkoly i gminy*, „Szkola” 1880, s. 30.

⁴³ 178, 2, 1189, k. 96 verso. RSK przyznała Włodydze 50 zł premii i wystosowała pismem pochwałę.

2.5. Nauka niedzielna, sadownictwo i pszczelarstwo i przedmioty nadobowiązkowe

W analizowanym okresie działalności RSK wiele uwagi poświęcano nauce niedzielnej, inaczej powtarzającej, którą wprowadzono w okresie przedautonomicznym. Była ona przeznaczona dla młodzieży starszej, która opuściła już szkołę ludową, a zajęcia niedzielne miały utrwalić wiadomości⁴⁴. Ponadto jednym z priorytetów było zaprowadzenie nauki sadownictwa i pszczelarstwa, mających na celu urozmaicenie i unowocześnienie gospodarstw wiejskich. W tym celu przy szkołach zakładano ogrody. Interesowano się także realizacją przedmiotów nadobowiązkowych, takich jak rysunki, gimnastyka i śpiew, kładących nacisk na ogólnokształcącą funkcję szkoły ludowej. Zagadnienia te są obecne w sprawozdaniach wizytacyjnych. 2 maja 1873 r. RSK poleciła radom okręgowym, by wyegzekwowały naukę niedzielną. Miała obowiązywać dzieci obu płci po 6 klasach szkoły ludowej⁴⁵.

W analizowanym zakresie najlepiej przedstawiała się sytuacja w okręgu szkolnym tarnowskim. Inspektor Ferdynand Tabeau odwiedził 35 szkół, spośród których naukę niedzielną prowadziło 25 (z 804 kursantami). Sadownictwa uczono w 9, pszczelarstwa w 5, rysunków w 8, śpiewu w 14, a gimnastyki tylko w jednej szkole⁴⁶. Podobnie było w okręgu tarnopolskim. Na 53 zwizytowane szkoły nauka niedzielna odbywała się w 36, zajęcia z sadownictwa w 23, z pszczelarstwa w 6, z rysunków w 20, a śpiewu i gimnastyki po 1⁴⁷. W okręgu szkolnym w Stryju ponad połowie szkół (w 9 na 13 sprawdzonych szkół) prowadzono także zajęcia szkoły niedzielnej. Ponadto w 4 z nich uczono sadownictwa, w 2 pszczelarstwa, w 1 rysunków, w 9 śpiewu, a w 1 gimnastyki⁴⁸.

Mniej niż 50% szkół prowadziło naukę niedzielną w kilku innych okręgach. Inspektor ks. Wasikiewicz z Rady Szkolnej Okręgowej w Bochni wizytował tylko 16 szkół i podał informacje jedynie odnośnie do nauki niedzielnej. Odbywała się ona w 6 szkołach⁴⁹. Na podobnym poziomie kształtowała się nauka niedzielna w okręgu szkolnym wadowickim. Inspektor Ruciński zwizytował 29, a nauka niedzielna w 12 z nich zgromadziła 491 osób⁵⁰. W odwiedzonych 30 szkołach

⁴⁴ B. Baranowski, *Nauka niedzielna i prawne środki przymusowe względem terminatorów*, „Szkoła” 1879, nr 25–26; R. Pelczar, *Prawne podstawy realizacji nauki powtarzającej (dopelniającej) w szkołach ludowych Galicji w latach 1805–1918* [w druku]. W szkołach wiejskich nauczanie niedzielne, powtórzeniowe, często było fikcyjne. Jak stwierdziła Renata Dutkova: „Funkcjonowało ono raczej w sprawozdaniach niż w rzeczywistości, zwłaszcza że i nauczyciele, nie wynagradzani dodatkowo i nie przygotowani do takich zajęć, bez jakichkolwiek podręczników, pozorowali tylko nauczanie, by nie narazić się nadzorcom szkolnym”. R. Dutkova, dz. cyt., s. 149.

⁴⁵ H. Schmitt, dz. cyt., „Szkoła” 1874, nr 47, s. 440.

⁴⁶ CDIAUL 178, 2, 1189, k. 75.

⁴⁷ Tamże, k. 13.

⁴⁸ Tamże, passim.

⁴⁹ CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 28

⁵⁰ CDIAUL 178, 2, sygn. 1189, k. 96.

podlegających Radzie Szkolnej Okręgowej w Złoczowie naukę niedzielną prowadzono w 13, dla 330 młodzieży. W 10 z nich uczono sadownictwa, w żadnej pszczelarstwa, w 5 rysunków, w 20 śpiewu, w 1 gimnastyki, w 3 robót ręcznych dla dziewcząt, a dla chłopców w 1.

Z kolei w okręgu przemyskim naukę niedzielną prowadzono w 13 szkołach na 34 odwiedzone. W 12 zaś uczono sadownictwa, w 2 pszczelarstwa, w 4 rysunków, w 1 śpiewu, gimnastyki natomiast w żadnej⁵¹. W świetle sprawozdania inspektora E. Petryki w Mościskach gmina nie oddała do dyspozycji kierownika szkoły ogrodu szkolnego, ponieważ korzystali z niego burmistrz i radni (sic!), ponadto nie zaznaczyła pomieszczenia dla klasy dziewczęcej, mimo pobrania subwencji na ten cel w wysokości 950 zł⁵².

Z zachowanych sprawozdań wizytacyjnych wynika, iż naukę niedzielną prowadzono w 30–40% szkół. Od tej normy odstawały szkoły w okręgach w Brzeżanach, Jarosławiu, Czortkowie i Nowym Sączu. W pierwszym z nich inspektor ks. Modest Zarzycki odwiedził 44 szkoły i stwierdził, że nauka niedzielna była prowadzona tylko w 7 z nich, dla w sumie 244 osób z grupy starszej młodzieży obojga płci. Ponadto w 3 nauczano sadownictwa, w 1 pszczelarstwa, w 3 rysunków, w 5 śpiewu, a w 2 gimnastyki⁵³. Na 59 szkół z okręgu szkolnego w Jarosławiu nauka niedzielna odbywała się w 14 szkołach, dla 118 osób; sadownictwo w 4, pszczelarstwo w 1, rysunki w 2, śpiew w 1, gimnastyka także w 1⁵⁴. W okręgu czortowskim spośród 44 szkół naukę niedzielną prowadziły tylko 3, zajęcia z sadownictwa i pszczelarstwa po 1, śpiewu – 2, gimnastyki i rysunków – żadna⁵⁵. Najgorzej w rozpatrywanym kontekście było w Okręgu Szkolnym w Nowym Sączu. Otóż w żadnej z 31 zwizytowanych szkół nie prowadzono nauki niedzielnej, a tylko w jednej odbywały się zajęcia z sadownictwa i rysunków⁵⁶.

Ogólne statystyki wykazały, iż na naukę niedzielną uczęszczało 39 022 dzieci na 120 293 zobowiązanych do tej nauki⁵⁷.

Podsumowanie

Powołanie Rady Szkolnej Krajowej w Galicji przypadło na szczególny okres dla zaboru austriackiego. Wiedeń w 1867 r. obdarzył mieszkańców Galicji długą wyczekiwaną autonomią. Dla Polaków oznaczała ona szansę na repolonizację

⁵¹ Tamże, k. 48.

⁵² Tamże, k. 48 verso.

⁵³ Tamże, k. 67.

⁵⁴ Tamże, k. 79.

⁵⁵ CDIAUL 178, 2, sygn. 1188, k. 18.

⁵⁶ Tamże, k. 44.

⁵⁷ H. Schmitt, dz. cyt., „Szkoła” 1874, nr 47, s. 440.

życia społecznego i kulturalnego, a jednym z ich narzędzi miała być RSK. Pierwsze lata jej działalności upłynęły w atmosferze względnej zgody co do priorytetów i celów działania w atmosferze demokratyzacji życia społecznego, szybko jednak okazało się, że postawione przed nią zadania nie będzie łatwo zrealizować. Ustalona sieć szkolna okazała się zbyt rzadka; okręgi szkolne były zbyt rozległe, by skutecznie nadzorować pracę szkół w terenie. Ponadto stan szkolnictwa odziedziczony po epoce przedautonomicznej przypominał mityczną stajnię Augiasza. Statystyki uczniów uczęszczających do szkół były katastrofalne, podobnie stan budynków szkolnych; ich wyposażenie, przygotowanie zawodowe nauczycieli także pozostawiało wiele do życzenia. Nauczycieli, inspektorów oraz rady szkolne miejscowa ludność traktowała często jako element opresyjny państwa, wykazując mało zrozumienia dla spraw szkolnictwa ludowego. Także praca inspektorów szkolnych miała swoje mankamenty, w dużej mierze wynikające z rozległości podlegających im terenów i niepełnych danych przekazywanych przez miejscowe rady szkolne.

Pierwsze lata działalności RSK upłynęły na pracach legislacyjnych i organizacyjnych, przygotowujących grunt pod oświatę ludową. Przedstawiony w artykule podział administracji szkolnej z roku 1871 nie utrzymał się długo. W roku 1877 wyznaczono 37, a w 1887 już 81 okręgów szkolnych, gdy każdy powiat był siedzibą rady, a dodatkowo Lwów i Kraków⁵⁸. Podziały administracyjne były warunkowane zwiększającą się liczbą szkół i uczęszczających doń uczniów. Podczas gdy w roku 1869 wykazano, że do wszystkich szkół ludowych w Galicji uczęszczało w sumie 163 917 uczniów, w roku 1909 było to już 968 516 dzieci⁵⁹. Mimo iż reformy szkolne z końca XIX w. wyhamowały postępowy charakter zmian w szkole ludowej, ogólny bilans działalności RSK wypada pozytywnie. Postęp ilościowy i jakościowy szkolnictwa był jaskrawo widoczny na tle jego stanu w pierwszych latach działalności RSK. Wskaźnik realizacji obowiązku szkolnego wzrósł z około 39% w roku 1871 do 80,6% w 1907/1908⁶⁰. Rada Szkolna Krajowa dostarczyła niepodległej Polsce obywateli świadomych swej tożsamości narodowej, a także nauczycieli gotowych do pracy na rzecz państwa w okresie międzywojennym. Jak stwierdził Edmund Juško: „Zabór austriacki, stając się centrum polskiego szkolnictwa, przyczynił się także do rozwoju narodowej kultury i myśli politycznej. Galicja dostarczyła więc nie tylko nauczycieli, ale także artystów, polityków, którzy zdobyte doświadczenie wykorzystają do pracy w niepodległej Polsce”⁶¹.

⁵⁸ B.A. Baranowski, dz. cyt., s. 8.

⁵⁹ Tamże, s. 11.

⁶⁰ E. Juško, dz. cyt., s. 210.

⁶¹ Tamże, s. 216.

Bibliografia

- Baranowski B., *Nauka niedzielna i prawne środki przymusowe względem terminatorów*, „Szkola” 1879, nr 25–26.
- Baranowski B., *Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909 z uwzględnieniem warunków higienicznych*, Lwów 1911.
- Bobrzyński M., *Statut Rady szkolnej krajowej galicyjskiej. Studium prawno-polityczne*, Lwów 1903.
- Buzek J., *Studia z zakresu administracji i wychowania publicznego*, t. 1: *Szkolnictwo ludowe*, Lwów 1904.
- C.B. ks., *Szkoły i gminy*, „Szkola” 1880.
- Centralny Derżawnyj Archiw Ukraini u Lwowi (CDIAUL) zespół 178, opis 2, sygn. 1188; 1189.
- Dutkova R., *Polityka szkolna w Galicji. Między autonomią a centralizmem (1861–1875)*, Kraków 1995.
- Fiutowski T., *Szkolnictwo ludowe w Galicji w dobie porozbiorowej*, Lwów 1913.
- Juśko E., *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin–Tarnów 2013.
- Kumaniecki K., *Szkolnictwo ludowe w Galicji wobec analfabetyzmu*, Kraków 1906.
- Majorek Cz., *System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej (1871–1914)*, Wrocław 1971.
- Pająk A., *Pogląd historyczny na organizację władz szkolnych w Galicji*, „Szkola” 1893.
- Pelczar R., *Prawne podstawy realizacji nauki powtarzającej (dopełniającej) w szkołach ludowych Galicji w latach 1805–1918*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, t. 26, nr 2, Częstochowa 2017 [w druku].
- Petycja Zarządu głównego TP do Sejmu*, „Szkola” 1877, s. 5.
- Schmitt H., *Rada Szkolna Krajowa w roku 1873/1874*, „Szkola” 1874, nr 46–51.
- Semków J., *Polityka szkolna władz w poglądach społeczeństwa polskiego Galicji (szkoły ludowe w okresie wiceprezydentury Michała Bobrzyńskiego)*, Wrocław 1973.
- Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1873*, Lwów 1873.
- Szmyd K., *Polityka oświatowa Sejmu Krajowego i Rady Szkolnej Krajowej w Galicji (1868–1918)*, „Galicja i Jej Dziedzictwo”, t. 20: *Historia wychowania. Misja i edukacja. Profesorowi Andrzejowi Meissnerowi w 70. Rocznice urodzin i 45-lecia pracy naukowej i nauczycielskiej*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008.

Folk Schooling in Galicia on the Verge of the Activity of the Land Education Council (150 Years after It Was Established)

Summary

Established in 1867, and conducting its activity since the year 1868 until as late as the year 1921, the Land Education Council in Galicia is one of the most important institutions in the history of Polish education. It played a particular role being the largest and active for the longest time public institution caring about the development of Polish education in the period of the Partitions. Even though it was functioning for more than half of a century on the Polish lands most neglected in the aspect of education, the activity of this institution is not appreciated nowadays.

This text is a contribution to research into the history of the in Galicia. It was based upon unknown archive materials stored at the Central State Historical Archives in Lviv, in the set of the records of the Office of the Superintendent of the Land Education Council. These materials are constituted by reports on the inspections at folk schools conducted at the turn of the years: 1873 and 1874. This paper presents the condition of folk schooling in Galicia at the verge of the activity of the Council, and the principal tasks of it.

Keywords: Polish schooling in the period of the Partitions, Galicia, Lviv, Land Education Council in Lviv.